

Andriy Popovych

Gospodarstwo pszczelarskie jako forma przedsiębiorstwa rodzinnego: analiza społeczno-ekonomiczna

Streszczenie: Sektor pszczelarski w Unii Europejskiej jest niewielki w porównaniu do innych sektorów rolnych, ale niezbędny do zapylenia większości upraw. W UE i na Ukrainie większość pszczelarzy to małe gospodarstwa rodzinne. Gospodarstwo rodzinne jest też ważną instytucją rolnictwa zachodnioeuropejskiego i ważnym elementem wiejskiego życia społecznego. Celem artykułu jest zbadanie jednego z rodzajów przedsiębiorstwa rolnego, jakim jest pszczelarstwo i identyfikacja jego cech szczególnych, które pozwalają klasyfikować taką działalność

w ramach przedsiębiorstw rodzinnych. Analizę społeczno-ekonomiczną pszczelarstwa przeprowadzono z perspektywy dwóch podejść. Pierwsze oznacza spełnienie kryteriów formalnych dotyczących rolnictwa rodzinnego. Drugie podejście uwzględnia najczęstszą praktykę w pszczelarstwie indywidualnym. Badanie sugeruje, że sformułowanie szeregu teoretycznych i praktycznych przepisów dotyczących rolnictwa rodzinnego zostało potwierdzone w analizie indywidualnego gospodarstwa pszczelarskiego, jako niewielkiej formy produkcji rolnej.

Słowa kluczowe: pasieka, pszczelarstwo, gospodarstwo rodzinne, przedsiębiorstwo rodzinne, rolnictwo, hodowla pszczół

Beekkeeping sector as a form of enterprise family history: analysis socio-economic

Summary: The beekeeping sector in the EU is small compared to other agricultural sectors, but necessary to pollinate most crops. In the European Union and Ukraine, the majority of beekeepers are small family farms. The family farm is an important institution of Western European agriculture and an important element of rural social life. The purpose of this article is to examine a particular type of agricultural enterprise and the type of activity that is beekeeping and to identify its specific features, which makes it pos-

sible to classify it as a family enterprise. The socio-economic analysis of apiculture is carried out from the perspective of two approaches. The first approach means meeting formal criteria for family farming. The second approach takes into account the most common practice in individual beekeeping. The study suggests that the formulation and a series of theoretical and practical rules regarding family farming has been confirmed in the analysis of an individual beekeeping farm as a small form of agricultural production.

Keywords: apiary, beekeeping, family farm, family enterprise, agriculture, bee breeding

Wartość pszczelarstwa w gospodarce narodowej jest określona nie tylko faktem, że jest ono źródłem konkretnych produktów i surowców, ale także ogromną rolą, jaką pszczoły odgrywają jako zapylacze roślin rolniczych. Powszechne wykorzystywanie pszczół do zapylania upraw znacznie zwiększa ich wydajność, a jednocześnie zwiększa produkcję miodu – cennego produktu spożywczego i wosku – ważnego surowca dla wielu gałęzi przemysłu.

Pszczelarstwo można nazwać przedsiębiorstwem rodzinnym przede wszystkim dlatego, że prowadzenie pasieki z reguły opiera się na osobistym uczestnictwie pszczelarza i członków jego rodziny, a nawet małe gospodarstwo pszczelarskie jest w stanie generować wystarczające dochody dla utrzymania rodziny. Pasieka dobrze wpisuje się w definicję gospodarstwa rodzinnego, jako podmiot gospodarczy stworzony przez grupę osób pokrewnych, dzielących ziemię, rodziny pszczół, ule i inne nieruchomości, i który nie tylko zaspokaja podstawowe potrzeby rodziny, ale także i pozwala zmaksymalizować zyski z komercyjnej produkcji produktów pszczelarskich.

Celem artykułu jest zdefiniowanie pszczelarstwa jako osobliwego rodzaju przedsiębiorstwa rolnego i rodzaju działalności przedsiębiorczej oraz identyfikacja jego szczególnych cech, umożliwiających klasyfikowanie go jako przedsiębiorstwa rodzinnego. W tym celu konieczne jest sformułowanie głównych kryteriów określających gospodarstwo rodzinne, zbadanie istniejącego stanu pszczelarstwa, zarówno w UE jak i poza jej granicami, a także przeprowadzenie analizy porównawczej, by odpowiedzieć na pytanie czy pasieka spełnia te wymagania.

Teoretyczne podstawy rolnictwa rodzinnego

Gospodarstwo rodzinne jest ważną instytucją rolnictwa zachodnioeuropejskie-

go i ważnym elementem wiejskiego życia społecznego. Społeczno-ekonomiczne uzasadnienie dla gospodarstwa rodzinnego znajduje się zarówno na poziomie makro jak i mikro. W pierwszym przypadku polega to na zapewnieniu bezpieczeństwa żywnościowego kraju, pozyskaniu i dystrybucji zysków, utrzymaniu zaludnienia terytorium, wspieraniu konkurencyjnego środowiska na rynku żywności, korekcie sytuacji demograficznej. W drugim przypadku sprowadza się do produkcji żywności dla lokalnego rynku, zwiększając poziom aktywności biznesowej i bazę podatkową oraz podnosząc poziom życia ludności wiejskiej w regionie.

Małe gospodarstwa rolne, wraz z funkcją gospodarczą, odgrywają ważną rolę społeczną. Społeczno-polityczne aspekty gospodarstw rodzinnych obejmują tworzenie miejsc pracy poprzez samozatrudnienie, demonopolizację rynku pracy w kompleksie rolno-przemysłowym, wzmocnienie więzi rodzinnych. Dotyczy to w szczególności obszarów, w których, zgodnie z warunkami agroklimatycznymi, zyskowna działalność dużych przedsiębiorstw agrobiznesu jest niemożliwa.

Pszczelarstwo jest jedną z nielicznych gałęzi rolnictwa, która jest przeciwwskazana do produkcji na dużą skalę. Wynika to z naturalnej potrzeby decentralizacji, kiedy nawet duże pasieki w okresie zbierania miodu muszą być transportowane z miejsca na miejsce lub podzielone na kilka mniejszych. Pszczelarstwo korzystnie różni się od innych rodzajów działalności gospodarczej i rolnictwa, w szczególności z powodu relatywnie niskich kosztów organizacji bazy materiałowej i technicznej (Moskaliuk i in., 2018).

Społeczno-ekonomiczne i polityczno-instytucjonalne argumenty przemawiające za strukturą rolnictwa z udziałem rolnictwa rodzinnego, wymuszają na rządach opracowanie różnych programów pomocowych i środków protekcjonistycznych w celu zapewnienia wystarczającej

liczby takich gospodarstw w rolniczym sektorze gospodarki (Kasimis, Papadopoulos, 2013). Gospodarstwa rodzinne, zgodnie z ideą pomocy państwa, zajmują się wytwarzaniem produktów przyjaznych dla środowiska ze względu na małą skalę produkcji i stosowanie tradycyjnych technologii uprawy roślin i hodowli zwierząt gospodarskich.

Rodzinne właściwości gospodarstw rolnych są najważniejszym elementem i przejawiają się przede wszystkim w przekazywaniu farmy przez dziedziczenie, co ujawnia szczególną społeczno-ekonomiczną istotę rodzinnego przedsiębiorstwa rolnego, jego odmienność od innych form zarządzania. Jednocześnie temat dziedziczenia rodzinnego biznesu jest najbardziej problematycznym (Dźwigoł-Barosz, 2018, Sobiecki, 2018).

Obecnie, z uwagi na obiektywny proces koncentracji kapitału, pojawiła się tendencja do ewoluowania rodzinnych gospodarstw rolnych w prywatne organizacje biznesowe z szerokim wykorzystaniem pracy najemnej, gdy kierownik gospodarstwa jest przedsiębiorcą i menedżerem (Brookfield, Parsons, 2007; Forero-Álvarez, 2013). Najbardziej wydajne gospodarstwa rodzinne można bezpiecznie przekształcić w małe przedsiębiorstwa, które podobnie jak inne, mogą uczestniczyć w różnych programach wsparcia dla małych firm i stosować uproszczony system rachunkowości, sprawozdawczości i opodatkowania (Johnsen, 2004).

Innym współczesnym trendem jest to, że wśród gospodarstw, które są formalnie uważane za gospodarstwa rodzinne, niewiele jest przedsiębiorstw naprawdę rodzinnych, nie więcej niż jedna trzecia całości. Przytłaczającą ich część reprezentuje jedynie głowa rodziny, co praktycznie nie odróżnia ich od indywidualnych przedsiębiorców (Djurfeldt, 1996).

We współczesnej literaturze naukowej sformułowano wiele definicji rolnictwa rodzinnego i w większości z nich uznaje

się podstawową rolę rodziny w produkcji i zarządzaniu gospodarstwem. Jednocześnie, definicje rolnictwa rodzinnego zawierają też inne cechy, jak uznanie różnorodności gospodarstw rodzinnych pod względem własności i wielkości ziemi, produkcji, udziału wykorzystywanej siły roboczej w rodzinie, stopnia integracji rynku i potrzeb politycznych, różniących się w poszczególnych krajach, strefach rolno-ekologicznych i kontekstach społecznych. Najczęściej jednak, kryteria według których można sklasyfikować przedsiębiorstwo rolnicze, obejmują: rodzaj wykorzystanej siły roboczej, metodę zarządzania przedsiębiorstwem, wielkość farmy, wystarczalność środków do życia, własność majątku produkcyjnego, miejsce zamieszkania, istnienie więzi rodzinnych, przyjazność dla środowiska (Garner i in., 2014).

W kwestii wykorzystania pracy, gospodarstwa rodzinne opierają się głównie na członkach rodziny. Jednak w niektórych przypadkach mogą korzystać, w określonych proporcjach, z usług lub pomocy albo osób świadczących pracę najemną. Rodzina ma pełną moc decyzyjną i jest odpowiedzialna za zarządzanie produkcją rolną. Pod tym względem aspekt zarządzania jest albo autonomiczną cechą rodzinnego gospodarstwa, albo jest połączony z kwestią pracy rodziny (Brookfield, 2008). Większość badań sytuuje się mężczyzną na czele gospodarstwa rodzinnego, podczas gdy kobiety w takich przedsiębiorstwach zwykle znajdują się w podporządkowanej pozycji (Brandth, 2002).

Wielkość rodzinnego gospodarstwa rolnego jest kryterium określającym adekwatność obszaru produkcji do realizacji planowanych działań. Określenie wielkości gospodarstwa może być przeprowadzane zarówno pod względem gruntów rolnych, jak i pod względem urządzeń produkcyjnych.

Odniesienie do gospodarstwa jako źródła utrzymania rodziny jest takie, że

ten rodzaj działalności musi zapewniać taki poziom dochodów, aby członkowie rodzinnego gospodarstwa rolnego nie musieli szukać dodatkowego dochodu poza przedsiębiorstwem (Chambers, 2010; Hernandez i in., 2010). Jednocześnie, określenie wystarczającego poziomu dochodu może być raczej subiektywnym procesem. Niektóre metody określają odpowiedni poziom dochodów dla gospodarstwa rodzinnego w oparciu o minimalny poziom przetrwania, podczas gdy inne koncentrują się na poziomie płacy rynkowej w celu określenia wystarczającego i trwałego źródła utrzymania.

Kryterium kapitału rodzinnego uznaje gospodarstwo rodzinne za składnik aktywów, w którym rodzina jest głównym źródłem inwestycji dla gospodarstwa i głównym beneficjentem (Forero-Álvarez, 2013). Obszarami inwestycji rodzinnych są przede wszystkim grunty rolne, kapitał materialny w postaci dóbr kapitałowych, budynków oraz lokali, a także wiedza i umiejętności.

Założenie, że gospodarstwo jest domem rodzinnym, zapewnia minimalną odległość między gospodarstwem a mieszkaniem rodzinnym (Chambers, 2010). W rzeczywistości często odpowiada to powszechnej praktyce, gdy główna posiadłość przedsiębiorstwa rolnego znajduje się na dziedzińcu domu rodzinnego.

Rodzinne powiązania i pokoleniowe aspekty gospodarstw rodzinnych traktują gospodarstwo jako jednostkę dziedziczenia lub jako źródło dziedzictwa w rodzinie, zapewniają także istnienie związków małżeńskich lub pokrewieństwa między właścicielami oraz kierownikami gospodarstw rolnych i pracownikami. Gospodarstwo rodzinne jest zarówno centrum więzi społecznych z otaczającym je społeczeństwem wiejskim, jak i podstawą wzajemnych powiązań pokoleniowych w rodzinie.

Rolnictwo rodzinne jest uważane za źródło ekologicznego lub zrównoważone-

go rolnictwa. Zrównoważenie środowiskowe oznacza ekonomiczną efektywność i zdolność rodzin rolników do zarządzania produkcją bez szkody dla środowiska, a także potencjał gospodarstwa rodzinnego do przyjmowania nowych technologii rolniczych (Bugiera i in., 2018).

Praktyki pszczelarstwa w UE i na Ukrainie

Sektor pszczelarski w Unii Europejskiej (UE) produkuje 250 tys. ton miodu, będąc drugim co do wielkości producentem po Chinach. Jest jednak niewielki w porównaniu do innych sektorów rolnych, ale niezbędny do zapylania większości upraw. UE nie jest samowystarczalna pod tym względem. Poziom produkcji zaspakaja do 60 proc. popyt, a reszta jest importowana z innych krajów do pokrycia własnej konsumpcji (Report, 2013; Honey Market Presentation).

Rentowność ma kluczowe znaczenie dla zrównoważonego rozwoju sektora pszczelarskiego. Pszczelarze w UE mają relatywnie wysokie koszty produkcji w porównaniu do globalnych konkurentów. Podobnie jak inni producenci rolni, pszczelarze muszą radzić sobie z problemami związanymi z produkcją i rynkiem. Pogarszające się warunki produkcji, rosnące koszty produkcji oraz wzrost importu taniego miodu z krajów rozwijających się, stwarzają warunki dla zaciętej konkurencji. Z drugiej strony, choroby i zatrucia chemiczne prowadzące do utraty kolonii pszczół w połączeniu z pogarszającym się środowiskiem paszowym, też wywierają negatywny wpływ na sektor (Honey Market Presentation).

Aby pomóc pszczelarzom w przezwyciężeniu wspomnianych problemów, w celu zachowania liczby uli i produkcji miodu, UE zapewnia bezpośrednie wsparcie dla sektora pszczelarskiego. Wspólna polityka rolna dysponuje szeregiem narzędzi (EC, 1997) wspierających pszczelarstwo i łagodzących negatywne

skutki, jakie niektóre gospodarstwa rolne mogą mieć w związku z problemami w zapyłaniu.

Według danych przekazanych przez państwa członkowskie, w 2017 r. w UE było około 600 tys. pszczelarzy i około 16 mln uli. Pszczelarze są obecni we wszystkich krajach UE, ale z dużymi różnicami w ilości i wielkości pasiek. Niemcy mają prawie jednego z sześciu pszczelarzy w całej UE, ale tylko po kilkuset pszczelarzy jest na Cyprze, w Luksemburgu i na Malcie. Pięć państw członkowskich o największej liczbie pszczelarzy znajduje się głównie na południu UE: w Hiszpanii, Francji, Grecji, Rumunii i we Włoszech, gdzie warunki klimatyczne są bardziej korzystne dla pszczelarstwa (The EU's beekeeping sector, 2017).

Większość pszczelarzy w Europie – prawie cztery piąte – to amatorzy, a tylko jedna piąta to profesjonaliści. Liczby te różnią się w zależności od kraju. Tak więc na Węgrzech mniej niż 20 proc. pszczelarzy uważa się za amatorów, a w Rumunii za takich uważa się około połowa. Pszczelarze zawodowi w północnych krajach UE to mniej niż 10 proc. ogólnej liczby pszczelarzy.

W 2017 r. mniej niż 150 uli (to próg do którego pasieka jest uznawana za nieprofesjonalną) miało 96 proc. europejskich pszczelarzy. Tylko 4 proc. pszczelarzy w UE miało ponad 150 uli i mogli zostać sklasyfikowani jako profesjonalni producenci. Jednak próg ten jest kwestionowany przez niektóre stowarzyszenia pszczelarzy, którzy uważają, że poziom 40-50 uli jest bardziej odpowiedni, szczególnie w krajach południowych. Jednocześnie, kraje członkowskie UE z największymi pasiekami i produkcją miodu znajdują się głównie w południowej części Europy. Na przykład, we Włoszech pszczelarze, którzy mają ponad 150 uli, zarządzają ponad 60 proc. wszystkich rodzin pszczelich (The EU's beekeeping sector, 2017, Chauzat i in., 2013).

W większości krajów europejskich, głównym wskaźnikiem używanym do określenia statusu zawodowego pszczelarza jest wielkość pasieki lub główne źródła dochodu gospodarstwa. Liczba ponad 150 kolonii obowiązuje w siedmiu krajach, a w pięciu działalność pszczelarska ma stanowić znaczną część dochodów gospodarstwa, aby producent miał status zawodowego pszczelarza, bez względu na liczbę kolonii w pasiece (National Apiculture Programs 2017-2019, Chauzat i in., 2013).

Statystyki unijne dotyczące gospodarstw z rojami potwierdzają tendencję spadkową liczby pszczelarzy w UE. Poszczególne dane krajowe wskazują również na zmniejszenie liczby pszczelarzy, ale też na stabilną ogólną liczbę uli w ostatnich latach.

Branża miodu traci swój urok, piramida wieku pszczelarzy nie jest zbyt dobra, a to powoduje problem. Wielu pszczelarzy, którzy opuszczają ten sektor z powodu wieku, nie jest zastępowanych przez młodych, a napływ świeżego personelu do pszczelarstwa zmniejsza się z biegiem lat. Tendencja ta jest charakterystyczna dla całego świata. Młodzi ludzie wolą pracować bardziej dochodową pod względem pieniędzy i prestiżu, a pszczelarstwo staje się zawodem emerytów (Report, 2013).

Niemcy są jednym z nielicznych państw członkowskich UE, gdzie udało się powstrzymać spadek liczby pszczelarzy. Niemieckie Stowarzyszenie Pszczelarzy przygotowało strategię rekrutacji pszczelarzy i zaoferowało kursy dla początkujących, co doprowadziło do zwiększenia liczby aktywnych pszczelarzy. Niektóre z tych działań zostały sfinansowane przez „pomoc techniczną” dla rolników (Report, 2013).

Z kolei Ukraina należy do pierwszej piątki krajów produkujących miód po Chinach, Stanach Zjednoczonych, Argentynie i Turcji. Na Ukrainie produkuje się obecnie około 70 tys. ton miodu rocz-

nie. Ponad połowa ukraińskiego miodu eksportowana jest do krajów Unii Europejskiej, Stanów Zjednoczonych i na Bliski Wschód. W związku z podpisaniem układu o stowarzyszeniu z Unią Europejską otworzyły się nowe perspektywy i rynki dla ukraińskich pszczelarzy.

Około 400 tys. osób zajmuje się pszczelarstwem na Ukrainie, co jest jednym z najwyższych wskaźników na świecie. W gospodarstwach ukraińskich pszczelarzy jest prawie 3,5 miliona kolonii pszczół. Pszczoły są głównie uprawiane w indywidualnych gospodarstwach, w których skupia się 82 proc. rodzin pszczelich. Jednocześnie, główna liczba rodzin pszczelich znajduje się w poszczególnych gospodarstwach, w których pasieki mają niewielkie rozmiary – do 30-50 rodzin (Efimenko i Odnosum, 2017).

Analiza i wyniki

Analiza społeczno-ekonomiczna poszczególnych cech pszczelarstwa z punktu widzenia przynależności do kategorii firmy rodzinnej może być przeprowadzona z dwóch perspektyw. Pierwsze podejście oznacza, że przedsiębiorstwa pszczelarskie będą rozpatrywane ze względu na spełnienie kryteriów formalnych dotyczących rolnictwa rodzinnego. Drugie uwzględni najczęstszą istniejącą praktykę w pszczelarstwie, dla której są wykorzystane fakty z analizy stanu rodzinnych pasiek w UE i na Ukrainie. Takie dwa podejścia do analizy pszczelarstwa można nazwać odpowiednio formalnym i praktycznym.

Jako działalność w naturze pszczelarstwo ma podobne cechy do innych rodzajów działalności rolniczej. Podobnie jak w przypadku produkcji roślinnej, jest to dostępność do roślin miododajnych oraz wiedzy pszczelarza na temat podstaw planowania płodozmianu i tworzenia bazy pokarmowej dostępnej dla pszczół. Jak w przypadku hodowli zwierząt, drobiu i ryb, tak samo jest w gospodarstwach pszczelarskich, bo łączy je zdolność czło-

wieka do stworzenia warunków sprzyjających rozwojowi przedstawicieli świata zwierząt.

Założenie pasieki nie wymaga znaczących nakładów finansowych, zakupu drogiego sprzętu czy posiadania dużych działek. Ważniejszy jest fakt, by początkujący przedsiębiorca miał niezbędną wiedzę i umiejętności. Pszczelarstwo jako firma zaczyna się z reguły od hobby, w małej pasiece w ogrodzie, na działce lub na prywatnym dziedzińcu, co pozwala spróbować swoich sił, zgromadzić osobiste doświadczenia i ocenić perspektywy zarobków. Z czasem pasieka staje się firmą rodzinną, która obejmuje bliskich członków rodziny lub krewnych.

Pszczelarstwo rodzinne jest więc z definicji podobne do innych rodzajów rodzinnego rolnictwa. W ten sposób rodzinna pasieka definiuje się jako stowarzyszenie osób powiązanych przez pokrewieństwo, wspólnie posiadające rodziny pszczół i odpowiadające im obiekty pszczelarskie i inne nieruchomości oraz wspólnie prowadzące produkcję i inne rodzaje działalności gospodarczej, w tym przetwarzanie, przechowywanie, transport i sprzedaż miodu i innych produktów pszczelarskich w oparciu o ich osobisty udział. Pasieki rodzinne zajmują się wyłącznie hodowlą pszczół, zbierają miód oraz sprzedają go na rynku.

Pszczelarstwo rodzinne różni się od innych form rodzinnego biznesu w rolnictwie tym, że chociaż pszczelarze, z wyjątkiem dużych przedsiębiorstw, z reguły nie korzystają z pracy najemnej, w okresie zbioru miodu mogą ubiegać się o okazjonalną pomoc innych osób, zwykle bliskich lub znajomych. W szczycie sezonu znajomi i krewni pszczelarza mogą być pomocni przy pakowaniu produktów, a kierowcy z własnym transportem do przewożenia go na rynek. Ponadto może być potrzebna pomoc agronoma, specjalisty ds. marketingu miodu, weterynarza specjalizującego się w chorobach pszczół, itd.

Taka wzajemnie korzystna współpraca z reguły ma miejsce na zasadach wymiany usług – pomoc za pewną ilość miodu.

Gospodarstwo pszczelarskie może być tworzone bez statusu osoby prawnej na podstawie umowy lub deklaracji o utworzeniu takiej farmy wraz z członkami rodziny w miejscu, w którym znajduje się nieruchomość i działki rolne. Kierownikiem takiego rodzinnego gospodarstwa jest pszczelarz. W tym samym czasie rodzinne gospodarstwo może być tworzone przez jedną osobę, co jest najczęstszą praktyką w pszczelarstwie, gdzie pszczelarz prowadzi własną działalność, od czasu do czasu prosząc o pomoc członków rodziny.

Zarządzanie rodzinną pasieką różni się od zarządzania dużym przedsiębiorstwem, którego skuteczność zależy od wielu czynników, takich jak jakość wykonania poszczególnych funkcji zarządzania, styl i metody pracy szefa rodzinnego gospodarstwa rolnego. Sukces pszczelarza w dużym stopniu także zależy od możliwości sprzedaży produktów pszczelarstwa w czasie przed rozpoczęciem kolejnego cyklu miododajnego.

Powszechnie uważa się, że pszczelarstwo będzie wysoce opłacalne i wydajne, jeśli w gospodarstwie znajduje się co najmniej 100 kolonii pszczół, co umożliwia pakowanie i sprzedawanie własnego miodu z zyskiem. Mniejsze pasieki nie są w stanie dostarczyć niezbędnej ilości miodu, aby działać jako przedsiębiorstwo komercyjne. Jednak ta liczba podaje tylko średnią wskazaną ilość uli, która mogłaby zapewnić rentowny dochód, ponieważ granica między profesjonalistami i amatorami może się różnić w poszczególnych krajach w zależności, na przykład, od różnych stóp zwrotu lub poziomu dochodów.

Z drugiej strony, przy organizacji produkcji towarowej liczba rodzin pszczelich obsługiwanych przez jednego pszczelarza może wynosić od 100 do 120 uli. Nowo-

czesne technologie kontroli pszczół, załadunku i przechowywania, zbioru miodu i pakowania go oraz sprzedaży, mogą obniżyć koszty produkcji, a także skrócić czas pracy dodatkowej.

Racjonalność, orientacja rynkowa, konkurencyjność, efektywność ekonomiczna są obowiązkowe w organizacji i zarządzaniu produkcją produktów pszczelarzkich, które mogą zagwarantować większości dochodów uzyskiwanych przez członków gospodarstwa z pracy w pasiece. Pasieka może być opłacalna nawet posiadając od 30 do 50 rodzin pszczelich i zasadniczo zapewnić środki do życia dla rodziny (Efimenko, Odnosum, 2017).

Pod warunkiem, że główna działalność w pasiece jest prowadzona przez głowę rodziny, inni członkowie rodziny mogą otrzymywać dochód z innej działalności zawodowej. Biorąc pod uwagę, że część pszczelarzy otrzymuje emerytury, które są istotnym źródłem ich utrzymania, wymóg rentowności pasieki może być jeszcze niższy.

Aktywami produkcyjnymi pasieki rodzinnej są rodziny pszczół, ule i inny majątek związany z procesem produkcji miodu, nad którymi gospodarstwo rodzinne uzyskało kontrolę w wyniku działalności gospodarczej. Rodzina inwestuje wyniki swojej pracy w aktywa produkcyjne, które generują środki pieniężne i otrzymują zwrot z inwestycji w postaci korzyści ekonomicznych w przyszłości.

Kryterium zamieszkania, które wymaga, aby członkowie rodzinnego przedsiębiorstwa mieszkali na farmie, jest praktycznie niewykonalne w pszczelarstwie. W stosunku do innych rodzajów działalności rolniczej pszczelarstwo ma kilka istotnych różnic, wśród których przede wszystkim wyróżnia się mobilność sezonowa. Wśród innych rodzajów rodzinnego biznesu w rolnictwie, pszczelarze wyróżniają się szczególnie w swoich ruchach w przestrzeni terytorialnej, gdy pasieka wędruje od miejsca zamieszkania do

Tablica 1 Zgodność cech pasieki z głównymi kryteriami gospodarstwa rodzinnego

Kryterium	Formalny	Praktyczny
praca	przestrzegane	przestrzegane częściowo
zarządzanie	przestrzegane	przestrzegane
rozmiar	przestrzegane	przestrzegane
źródło utrzymania	przestrzegane częściowo	nieprzestrzegane
własność zasobów produkcji	przestrzegane	przestrzegane
rezydencja	przestrzegane częściowo	nieprzestrzegane
rodzinne więzi	przestrzegane częściowo	przestrzegane częściowo
przyjazność dla środowiska	przestrzegane	przestrzegane

Źródło: opracowanie własne.

miejsca zbioru miodu nawet na odległość do 50 kilometrów.

Pszczelarz zawsze był ważnym ogniwem relacji ze społecznością wiejską, zintegrowanym ze społecznymi, gospodarczymi relacjami wsi. Grupy pszczelarzy, działające od kilkudziesięciu lat, demonstrują stabilność swojej pozycji, przechodząc do kategorii wysokowydajnych zespołów. Najczęściej są one organizowane z myślą o rodzinie. Stabilność działalności poszczególnych pszczelarzy często zależy od możliwości udanego wejścia w grupę doświadczonych pszczelarzy i zakorzenienia się w nim. Taka nieformalna grupa ma wpływ na sukces pojedynczego pszczelarza w osiągnięciu wyższych indywidualnych wyników.

Pasieka, jako przedsiębiorstwo handlowe zajmujące się produkcją, przetwórstwem i sprzedażą miodu i innych produktów pszczelarskich, może być dziedziczona. Jednak ze względu na niski próg finansowy wejścia na rynek i prymitywny poziom produkcji, środki produkcji i grunty posiadane przez pszczelarza, w tym dzierżawione, rzadko są dziedziczone.

Przyjazność dla środowiska staje się filozofią pszczelarskiej działalności zawodowej, ponieważ perspektywa zrównoważonego rozwoju, odnawialności cykli produkcyjnych i maksymalizacji produkcji miodu wymaga zdrowego środowiska dla pszczół. W praktyce pszczelarze stosują środki mające na celu ochronę środowiska, a częściej też wpływają na nie zachowania

innych przedstawicieli rolnictwa.

Powyższa analiza pozwala sprawdzić zgodność pasieki z kryteriami rolnictwa rodzinnego, zarówno pod względem formalnym jak i praktycznym. Wyniki powyższej analizy zebrano i podsumowano w tablicy 1.

Tablica 1 przedstawia ocenę kryteriów przedsiębiorczości rodzinnej, które wymieniono w pierwszej kolumnie, z perspektywy dwóch podejść, mianowicie formalnego i praktycznego. Podejście formalne daje więcej możliwości zaklasyfikowania przedsiębiorstwa jako firmy rodzinnej, ponieważ opiera się na teoretycznych podstawach pszczelarstwa i organizacji pasieki. W praktyce teoretyczne postulaty są modyfikowane w trakcie stosowania, a spełnienie kryteriów jest skomplikowane. Dlatego pszczelarstwo jest łatwiejsze do klasyfikowania jako firma rodzinna na podstawie formalnego podejścia, wszystkie osiem kryteriów jest spełnionych albo całkowicie albo częściowo. Z punktu widzenia praktycznego podejścia, sześć kryteriów jest w pełni lub częściowo przestrzeganych, a dwa nie są spełnione.

Wśród kryteriów w pełni lub głównie spełnionych, które można przypisać przedsiębiorstwu rolnemu do kategorii rodziny, są takie jak rodzaj wykorzystywanej siły roboczej, metoda zarządzania przedsiębiorstwem, wielkość gospodarstwa, własność aktywów produkcyjnych, przyjazność dla środowiska. Jednocześnie, gospodarstwa pszczelarskie mają największe

sze trudności ze spełnieniem wymogów wystarczających środków utrzymania, miejsca zamieszkania i obecności więzi rodzinnych.

Mając na uwadze, że większość cech charakteryzujących rolnictwo rodzinne została potwierdzona w analizie funkcjonowania pasiek, zarówno z punktu widzenia teorii jak i praktyki, możemy stwierdzić, że pszczelarstwo jest z natury firmą rodzinną. Należy jednak zauważyć, że pszczelarstwo jest szczególnym rodzajem działalności rolniczej ze względu na wykorzystanie specjalnej kategorii zwierząt – pszczół, do produkcji miodu i zapylania roślin hodowlanych, co oznacza inną organizację procesu produkcji niż w innych sektorach hodowli zwierząt. To tłumaczy fakt, że nie we wszystkich aspektach jest podobne do gospodarstw rodzinnych z innych sektorów rolnictwa.

Podsumowanie

Gospodarstwo pszczelarskie pod względem formy i treści odpowiada definicji gospodarstwa rodzinnego, jako prawnie i ekonomicznie niezależnego podmiotu gospodarczego, organizowanego przez jednego członka rodziny lub grupę spokrewnionych osób do prowadzenia produkcji towarowej, w tym przetwarzania,

sprzedaży i używania produktów rolnych na podstawie własnego i pożyczonego kapitału (ziemia, majątek produkcyjny, praca osobista). Jak wynika z przeprowadzonej analizy społeczno-ekonomicznej, indywidualna pasieka zasadniczo spełnia główne kryteria ustalone dla przedsiębiorstwa rodzinnego w rolnictwie. W płaszczyźnie formalnej ta zgodność jest wyższa niż obserwowana w codziennej praktyce. Jednocześnie z tej analizy możemy wywnioskować, że gospodarstwo pszczelarskie można uważać za rodzinne przedsiębiorstwo rolne.

Można stwierdzić, że tworzenie rodzinnych gospodarstw pszczelarskich jest procesem naturalnie określonym, że rodzinne pasieki, dostosowane do nowych warunków produkcji i sprzedaży, w przyszłości mogą i będą oczywiście głównymi dostawcami miodu i innych produktów pszczelarskich. Z praktyki wiadomo, że maksymalną efektywność ekonomiczną osiąga się w produkcji produktów pszczelarskich w średnich i małych wyspecjalizowanych przedsiębiorstwach towarowych, takich jak rolnicy i gospodarstwa indywidualne, ale z zastrzeżeniem wykorzystania nowoczesnych możliwości mechanizacji i automatyzacji procesu technologicznego.

Bibliografia:

1. Brandth B. (2002), *Gender identity in European family farming: A literature review*, "Sociologia Ruralis", Vol. 3(42), p. 181-200.
2. Brookfield H., Parsons H. (2007), *Family farms: survival and prospect: A world-wide analysis*, Routledge.
3. Brookfield H. (2008), *Family farms are still around: time to invert the old agrarian question*, "Geography Compass", Vol. 2(1), p. 108-126.
4. Bugiera K., Gierczak-Grupińska K., Tzoka-Stecka E. (2018), *Wizerunek firmy rodzinnej i przedsiębiorcy z firmy rodzinnej w świetle autorskich badań sondażowych*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie”, Nr 1(46), s. 77-85.
5. Chambers L. (2010), *Women's Labour, Relationship Breakdown and Ownership of the Family Farm*, "Canadian Journal of Law & Society", Vol. 1(25), p. 75-95.
6. Chauzat M.P., Cauquil L., Roy L., Franco S., Hendriks P., Ribière-Chabert M. (2013), *Demographics of the European apicultural industry*, "PloS one", Vol. 8(11), e79018.

7. Djurfeldt G. (1996), *Defining and operationalizing family farming from a sociological perspective*, "Sociologia ruralis", Vol. 36(3), p. 340-351.
8. Dźwigoł-Barosz M. (2018), *Kompetencje sukcesorów współczesnych przedsiębiorstw rodzinnych*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie”, Nr 1(46), s. 9-18.
9. EC (1997), Council Regulation, No 1221/97 of 25 June 1997 laying down rules for the application of measures to improve the production and marketing of honey, OJ L 173, 1.7.97, p. 1.
10. Efimenko T.M., Odnosum G.V. (2017), *Rzeczywiste problemy pszczelarstwa na Ukrainie*, „Pszczelarstwo Ukrainy”, Nr 2, s. 55-64.
11. Forero-Álvarez J. (2013), *The economy of family farming production*, "Cuadernos de desarrollo rural", Vol. 10(SPE70), p. 27-45.
12. Garner E., de la O Campos A.P. (2014), *Identifying the 'Family Farm'. An Informal Discussion of the Concepts and Definitions*, ESA Working Paper No. 14-10.
13. Hernandez R., Reardon T., Guan Z. (2010), *Rural nonfarm employment and agricultural modernization and diversification in Guatemala*, Department of Food, Agricultural and Resource Economics, Michigan State University, East Lansing, Michigan, p. 92-114.
14. Honey Market Presentation, https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/honey/market-presentation-honey_en.pdf, dostęp 15.09.2019.
15. Johnsen S. (2004), *The redefinition of family farming: agricultural restructuring and farm adjustment in Waihemo*, New Zealand, "Journal of Rural Studies", Vol. 20(4), p. 419-432.
16. Kasimis C., Papadopoulos A.G., (2013), *Rural Transformations and Family Farming In Contemporary Greece*, in: *Agriculture in Mediterranean Europe: Between old and new paradigms*, Emerald Group Publishing, p. 263-293.
17. Moskaliuk I., Sakun N., Khamid K. (2018), *Analiza stanu przemysłu pszczelarskiego na Ukrainie, specyfika organizacji, ochrony pracy i doskonalenie zasad bezpieczeństwa u pszczół*, „Science Rise”, No. 4, p. 10-13.
18. National Apiculture Programmes 2017-2019, *Agriculture and rural development. Beekeeping and honey*, https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/honey/programmes/programmes_en.pdf, dostęp 15.09.2019.
19. Regulation (EU), No 1308/2013 of the European Parliament and of the Council establishing a common organization of the markets in agricultural products COM/2016/0776 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016DC0776>, dostęp 15.09.2019.
20. Sobiecki R. (2018), *Czy sukcesja jest problemem firm rodzinnych?*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie”, Nr 1 (46), s. 4-8.
21. *The EU's beekeeping sector*, EP Think Thank, 24-10-2017, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2017/608786/EPRS_ATA\(2017\)608786_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2017/608786/EPRS_ATA(2017)608786_EN.pdf), dostęp 15.09.2019.

Dr **Andriy Popovych**, Instytut Agroekologii i Gospodarki Przyrodniczej, Narodowa Akademia Nauk Rolniczych Ukrainy, apopovych@kse.org.ua